
Saatana saapui Roomaan

Käsitys demonista ja vapauttamisesta Kirkon historian alussa

Antoine Lévy

(presentation given at the conference of the Finnish Society of Christian Psychologists, Lahti 2008 – published in *Etsijä*, 2009-2010)

”τοὺς δὲ μηδὲν τῶν τοιούτων οἰομένους εἶναι δαιμόνιον,
ἀλλὰ πάντα τῆς ἀνθρωπίνης γνώμης, δαιμονῶν ἔφη·

Jos joku ajattelee, ettei mikään ole demonista, koska kaikki johtuu inhimillisestä järjestä, hän ”demonisoi” [hän on menettänyt järkensä]”, Xenophon, *Memorabilia* I, 1, 9.

Vuonna 1923 Freud, joka oli kirjoittamassa teostaan "The Ego and the Id", innostui Wienin keisarillisesta Fideikommi-kirjastosta löydetystä käsikirjoituksesta. Siinä eräs taiteilija, Haizmann, kertoi, millä tavalla hän joutui tekemään sopimuksen Saatanan kanssa ja millä tavalla hän pelastui joidenkuiden Augustinuksen veljeskunnan pappien manattua pahan hengen pois hänestä. Pienessä esseessä, "A Seventeenth c. Demonological Neurosis", Freud analysoi Haizmannin elämäntarinaa, hänen Saatana-näkyjään, joita Haizmann itse piirsi hirvittävässä ja naiivissa kuvissa. Tulee esiin, että vanhan jäljelle jääneen uskonnollisen myytin avulla Haizmannin saatanalliset harha-aistimukset ilmaisevat homoseksuaalisen suhteen isäänsä. Minun kannaltani tämä Freudin kirjoitelma on hyvä lähtökohta, kun pyritään nykyisin ajattelemaan Saatanan aiheuttamaa "possessiota" tai "riivattuna olemista". Freudin moderni katse on selvä: toisaalta, on vanha tapa selittää mielisairauksia uskonnon perusteella, toisaalta on tieteellinen lääketiede, jonka avulla on pystytty selittämään toisin näitä ilmiöitä. Ammattipsykologille on erittäin tärkeää kysyä, miten kuuluu psykoanalyttinen ymmärrys. Freudin mukaan vanhan myytin vahvuus johtuu etupäässä siitä, että se on yksinkertainen ja myös siitä, ettei ole (tai ainakaan ole ollut ennen psykoanalyysia) muuta selitystä, joka pakottaisi ihmistä pääsemään irti tästä yksinkertaisesta, lapsellisesta tarinasta. Tässä tapauksessa koehenkilö, Haizmann, tavallaan "syöttää" omalle psykoosille Saatanan ja sitä vastustavan eksorkismin myyttistä logiikkaa. Siis, Freudin kirjoitelma

epäsuorasti sisältää hypoteesin koskevan eksorkismin alkuperää. Kristinuskon perinne jatkaa myytin välittämistä, joka syntyi aikana, jolloin mielisairaudet kääntyivät jumalien puoleen, koska ei tämä Freudin ymmärtäminen vielä pitää paikkansa. Itse asiassa nykyajan psykologit tuskin voivat välttää potilaita, jotka puhuvat Saatanasta todellisuutena ja väittävät joskus olevansa Saatanan riivaamia. Tästä näkökulmasta kysymys eksorkismin historiallisesta alkuperästä on keskeinen: kun tarkastelemme ensimmäisiä vuosisatoja Kristuksen jälkeen, voimmeko viitata kulttuuriseen tietämättömyyteen niin kuin syyhyn, miksi eksorkismi tuli tietyksi ja vakituisesti Kirkon perinteen elementiksi?

Freudin tyyppinen eksorkismin tulkinta edellyttää kahta asiaa, jotka vastaavat toinen toiselle: toisaalta historiallinen konteksti, joka tuottaa tarpeen, toisaalta uskonnollinen asenne, joka jollakin tavalla pyrkii tyydyttämään sen. Siis, jos haluamme tarkastella tätä tulkintaa historian kannalta, toisin sanoen, jos haluamme selvittää alkuperäisen kristillisen eksorkismin merkityksen, meidän pitää ensiksi tutkia tarkasti kulttuurista taustaa, jonka kristillinen eksorkismi kohtasi, ja vasta sitten kuvailla itse tapahtumisen olosuhteita.

1. Enthusiasmos vs. nosos – Perinteinen kreikkalaisroomalainen tausta

Katsoessamme kreikkalaisroomalaista maailmaa 100-luvulla ennen Kristusta ja Kristuksen jälkeen, emme voi olla huomaamatta possession ja eksorkismin läsnäoloa. On kuitenkin tärkeätä ymmärtää, että tässä kulttuurissa tämä oli uusi ja kyseenalainen ilmiö. On totta, että daimwn-käsite on keskeinen ja ikivanha kreikkalaisen kulttuurin käsite. On lisäksi totta, että tämä käsite liittyi jollakin tavalla sellaisiin ilmiöihin, jotka kuuluvat "possession" alueeseen. Mutta tapa, jolla nämä kaksi käsitettä perinteisesti liittyivät toinen toisiinsa, poikkesi paljon tästä, mitä tarkoitamme, kun sanomme, metaforisesti tai kirjaimellisesti, että tämä ihminen on demonin riivaama. Meidän ymmärryksemme mukaan possessio ja demoninen elementti ovat enemmän kuin negatiiveja käsitteitä – ne osoittavat itsen pahuuden ilmestyksen. Kun luemme Homerosta, Eschylaa, Platonia, kohtaamme aivan erilaista ymmärrystä. Demoninen elementti on kuin nimetön mutta hyvin aktiivinen biosfääri, jumalien ja ihmisten välissä oleva. Näin juuri Diotima määrittelee sen Platonin "Symposiumissa":

"Everything that is demonic is intermediate between God and mortal. Interpreting and conveying the wishes of men to gods and the will of gods to men, it stands between the two and fills the gap (...) God has no contact with man, only through the demonic is there intercourse and conversation between men and gods, whether in the waking state or during sleep. And the man who is expert in such intercourse is a demonic man, compared with whom the experts in arts or handicrafts are but journeymen"¹.

Samassa kohdassa Diotima puhuu "mantista", ts. ennustuksen lahjasta. Kreikan kielessä tämä sana johtuu samasta juuresta kuin *mainomai*, verbistä, joka tarkoittaa "tulla hulluksi"². Kun jumalat sallivat ihmisen mielen osallistua heidän viisauteensa, ihmisen mieli menee kuin ulos ja ylös itsestään. Sellainen mielen ylös-ulos meneminen on yleinen jumalallisen vaikutuksen seuraus. Esimerkiksi, kun Iliassa Athene sanoo, ettei voi sallia tuhoisan Areksen käyttäytyvän kuin hullu, *μαίνεσθαι οὐλον Ἄρηα* (II.5, 711), hän tarkoittaa, että tämän pitää estää Hektoria teurastamasta kaikkia akhaialaisia. Hektorin vahvuus ja rohkeus ovat yliluonnollisia, demonisia. Ares, sodan jumala, ja Hektor, Troijan sankari, ovat jotenkin yksi (cf. *ibid.* 705). – Hektor on *entheos*, jumalassa. Ei voi olla parempaa kuin sellainen jumalallinen "possessio".

"τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν ἡμῖν γίγνεται διὰ μανίας, our greatest blessings come to us by way of madness", sanoo Sokrates toisessa Platonin dialogissa, *Faidroksessa* (244a). Siinä Sokrates puhuu omasta, henkilökohtaisesta "δαίμων", joka osoittaa hänelle tien totuuteen. Lisäksi Sokrates listaa samassa dialogissa siunattuja hulluuden lahjoja ja yhdistää jokaisen jonkin jumalan vaikutukseen: profeetallinen hulluus tulee Apollosta, rituaalinen hulluus Dionysoksesta, poeettinen hulluus Muusista, eroottinen Afroditestä (*ibid.* 265b). Tällä tavoin hän auttaa ymmärtämään tämän jumalallisen hulluuden institutionaalisen merkityksen kreikkalaisessa kulttuurissa. Ei olisi väärin väittää, että ainakin uskonnollisesta näkökulmasta katsoen koko maailma kiertyi Delfoin oraakkelin ympärille. Perinteen mukaan Delfoi oli maailman keskipiste eli napa, "omfalos". Siellä itse Apollo puhui jonkun naisen hurmostilan kautta, ja väkeä kokoontui hänen eteensä kuullakseen parantamisia tai profeetallisia sanoja neljännelle vuosisadalle saakka jälkeen Kristuksen. Niin kuin E.R. Dodds kirjoitti, *possessio* on Delfoin *meedion*

¹ Symp. 202d13-203a6, transl. kts. Dodds E.R. 1965: 37.

² Chantraine 1977. "φρενομανής τις εἶ θεοφόρητος, Frenzied in soul you are, by some god possessed ("by-gods-carried-forth")" sanovat argolaiset vanhimmat näkijälle Kassandrille, kats. Aeschylus: *Agamemnon*, 1140.

tai niin sanotun pythonissan periaate: "there can be little doubt that her gifts were originally attributed to possession, and that this remained the usual view throughout antiquity- it did not occur even to the Christian Fathers to question it"³. Tietenkään tästä ei ollut kirkkoisien puolelta kysymys – päinvastoin, niin kuin selvitetään myöhemmin! Kun yliluonnollinen olemus tavallaan miehittää ihmisen mielen, kun se sanoo "Minä" sellaisen ihmisen sijassa, niin kuin Delfoissa, vaikuttaa siltä, ettei kohdata muuta kuin possessiota. Sellainen perikreikkalainen ilmiö eroaa kuitenkin siitä, mitä me kutsumme nykyisin possesioksi, koska se käsitettiin myönteisesti ja sitä pidettiin kaikenlaisen hyvän lähteenä. Aivan ilmeisesti tämä positiivinen asenne demonismia kohtaan pysyi vanhan ajan loppuun asti. 100-luvulla Kristuksen jälkeen, Keisarin Markus-Aureliuksen aikana ilmestynyt kirja *The Chaldean Oracles*, opettaa, ettei tarvitse vain puhua jumalista, vaan pitää vaikuttaa niihin, ja siksi kannattaa osata käsitellä taitavasti demoneja⁴. Plotinoksen jälkeen, noin 300-luvulla, uusplatonistisessa koulukunnassa tämä Jamblikhoksen vaikutuksella tapahtunut theurgia-opetus sekoittui sokraattiseen demonikulttiin.

Tämä selvä kulttuurinen linja ei tarkoita kuitenkaan, että hulluutta pidettiin kreikkalaisroomalaisen perinteen mukaan yleensä ja erottautumattomasti vain positiivisena ilmiönä. Itse asiassa, kun ihmisen mieli tulee ulos itsestään, se voi myös tapahtua vastentahtoisesti ja ihmisen henkilökohtaisen hyvän kustannuksella. Silloin ulosmeneminen ei ole ylösmeneminen vaan alasmeneminen. Muutamat tragediat kuvailevat yhtäkkisiä hulluuden kohtauksia, ja liittävät ne jumalien tai tarkemmin demonien vaikutukseen. Yksi näistä merkittävimmistä tragedioista on Euripideksen *Herkules*. Siinä kerrotaan, miten sankari tappoi vaimonsa ja lapsensa uskoen, että he olivat tiettyjä vihollisia. Otaksun, että oireet ovat skitsofreniassa samannäköisiä:

"Victims to purify the house were stationed before the altar of Zeus, for Heracles had slain and cast from his halls the king of the land. There stood his group of lovely children, with his sire and Megara; and already the basket was being passed round the altar, and we were keeping holy silence. But just as Alcmena's son was bringing the torch in his right hand to dip it in the holy water, he

³ Dodds E.R. 1951: 71.

⁴ "For Zeus is the dispenser of all good and evils (...). Whoever in his wisdom would conciliate these demons and know what would please them, would excel all others in understanding and noble deeds, bearing noble gifts from a noble benefactor and fleeing common things

(κείνους δαίμονας ὅστις ἔῃ σοφίῃ προσέλοιτο, γνώμην τε σχοίῃ, ποίοις χαίρουσιν ἐν ἔργοις, πάντων ἂν προφέροιο νόῳ καὶ πράξειςιν ἐσλαίς, ἐσθλὰ παρ' ἐσθλοῦ δῶρα φέρων καὶ φάϋλα προφεύγων)", *The Chaldean Oracles* 1989: 215.

stopped without a word. And as their father lingered, his children looked at him; and lo! he was changed; his eyes were rolling; he was distraught; his eyeballs were bloodshot and starting from their sockets, and foam was oozing down his bearded cheek. Anon he spoke, laughing the while a madman's laugh, "Father, why should I sacrifice before I have slain Eurystheus, why kindle the purifying flame and have the toil twice over, when I might at one stroke so fairly end it all? (...)." Then he set out, and though he had no chariot there, he thought he had, and was for mounting to its seat, and using a goad as though his fingers really held one. A twofold feeling filled his servants' breasts, half amusement, and half fear; and one looking to his neighbour said, "Is our master making sport for us, or is he mad, *παίζει πρὸς ἡμᾶς δεσπότης ἢ μαίνεται?*"⁵

Harha on Lyssan, raivon jumalolennon, aiheuttama. Euripides kutsuu häntä demoniksi ja samalla viittaa hänen pelottavaan ulkonäköönsä, "the Gorgon child of Night, with hundred hissing serpent-heads, Madness of the flashing eyes"⁶. Demonisen välityslogiikan mukaan Lyssa ei toimi itsestään, vaan tässä toteutuu yhden jumalan, tässä tilanteessa Heran, Zeuksen vaimon, tahto. On merkittävää, että vaikka Lyssa tekee pahaa, hän itse ei ole pahantahtoinen. Alussa hän vastustaa Heran käskyä:

"This man, against whose house you are sending me, has made himself a name alike in heaven and earth; for, after taming pathless wilds and raging sea, he by his single might raised up again the honors of the gods when sinking before man's impiety ..."⁷.

Tämä todistaa perinteisen ymmärryksen *agathodaimonista*, hyvän demonin vastakohdasta, se tarkoittaa *kakodaimonia*, pahaa demonia. Vaikka ne ovat pelottavia ja tekevät pahaa, nämä raivottaret, *furiai*, eli kostavat henget, *alastores*, palvelevat jumalia⁸. Ne palvelevat jopa ylijumalallista järjestystä, koska sekä kuolevaiset että kuolemattomat ovat käsittämättömän maailman kohtalon, Moira-jumalan päätöksien, vallassa. Tästä näkökulmasta nämä pahat demonit ovat hyvin erilaisia kuin "meidän" demonimme, jotka osoittavat vihaa ja tottelemattomuutta Jumalaa kohtaa. Lisäksi on toinen piirre, joka erottaa tämän demonisen lajin raamatullisista demoneista. Tässä tapauksessa, kun hulluus ei ole *enthusiasmos*, jumalia kohden lähestyminen, vaan päinvastoin *nosos*, sairaus, emme voi enää puhua possessiosta. *Kakodaimones* hyökkäävät; ne tuhoavat

⁵ Hercules, 922-952?

⁶ Kats. *ibid.*, 885-886.

⁷ *Ibid.*, 849.

⁸ "Kostavista hengistä" kats. Sorensen 2002: 85–90. Silti, Huolellisesti tutkiessaan demonien sekä hyvän että huonon vaikutuksen Homerin luona, F.E. Brenk havaitsee (1986: 2079), etteivät ne liity kosto-ajatukseen: "This suggests that the concept had developed before clear ideas about crime and punishment took over Greek thought". Vaikuttaa siltä, että kreikkalaisella uskonnollisella ajatuksella onnistui vain osittain tarjota sopusointuista selitystä pahojen henkien vaikutuksesta.

väliaikaisesti tai vakituisesti ihmisten psyykkisen tasapainon. Niin sanottu "pyhä sairaus", *morbis sacris* tai *epilepsia*, tarkoittaa nimenomaan "yhtäkkistä hyökkäystä", ja tämä hyvin sotilaallinen ilmaus varmaan vihjaa näkymätöntä demonista vaikutusta. Demonit hyökkäävät, mutteivät toisaalta *miehitä* ihmisten mieltä; ne eivät jollakin tavalla "asu" ihmisten sisällä. Kreikkalaisroomalaisessa perinteisessä mielikuvassa, henkilö, joka sairastui hulluuteen, on kokonaan yksin, on erottunut muista ihmisistä. Siksi yksi muinaisen psykoterapian päähuolia oli palauttaa potilaalle kyky suhtautua ulkopuoliseen maailmaan. Tässä kontekstissa, positiivista possessiota, psyykkistä kontaktia ja yhdistymistä yliluonnollisen voiman kanssa, pidettiin nimenomaan terapeuttisena välineenä, jonka avulla potilas lienee parantunut⁹.

Kun teemme yhteenvedon tästä kreikkalaisroomalaisesta perinteisestä mielikuvasta, tulee esiin, ettei ollut ilmiötä, joka olisi vastannut meidän käsitystämme possessiosta. Tätä, joka oli psyykinen ylivoimallinen "miehitys", pidettiin hyvänä, ja päinvastoin: sen, joka liittyi pahan hengen vaikutukseen, ei ymmärretty liittyvän possessioon. Siis, psyykkisenä sairautena, hulluus selitettiin enemmän fysiologisella kuin yliluonnollisella tavalla. Vaikka jos jumalolento tai demoni olivat alun perin aiheuttaneet sairauden, tämä hyökkäys ilmeni fyysisenä epäjärjestyksenä, joka sitten heijastui psyykkisellä tasolla. Lääketieteen puolimyöttiselle perustajalle, Hippokrateelle nämä henkilöt, jotka väittivät voivansa parantaa mielisairautta loitsujen avulla, olivat vain huijareita. 400-luvulla ennen Kristusta Hippokrateelle kuuluvaksi sanotussa kirjoituksessa, "Pyhästä sairaudesta", luetaan:

"They who first referred this malady to the gods appear to me to have been just such persons as the conjurors, purificators, mountebanks, and charlatans now are, who give themselves out for being excessively religious, and as knowing more than other people. Such persons, then, using the divinity as a pretext and screen of their own inability to of their own inability to afford any assistance, have given out that the disease is sacred, adding suitable reasons for this opinion, they have instituted a mode of treatment which is safe for themselves, namely, by applying purifications and incantations, and enforcing abstinence from baths and many articles of food which are unwholesome to men in diseases"

⁹ Korybantien rituaalit yhdistivät tanssin ja musikin huumion saavuuttamukseen. Niiden psykoterapeuttinen etu oli tuttu vanhoista ajoista (kts. Dodds 1951: 77-80). Aretaeus, kuuluisa lääkäri 200-luvulla KJ, havaitsi, että "viima tuottaa jotakuta puhdistamista (*katharsis*), joka vapauttaa potilaan sairaudestaan" (*On the Causes and Indications of Acute and Chronic Diseases*, 1.6.11, kts. Drabkin 1955: 225).

Ennen kuin hän alkaa selittää hulluuden lajeja puhtaasti fysiologisella tavalla, varsinkin eritteiden epäjärjestyksen perusteella, Hippokrates tekee pilaa tavasta, millä taikuri-huijarit yhdistävät hulluuden lajeja eri jumalolentoihin:

“For, if [the patients] imitate a goat, or grind their teeth, or if their right side be convulsed, [those magicians] say that the mother of the gods is the cause. But if they speak in a sharper and more intense tone, they resemble this state to a horse, and say that Poseidon is the cause. (...) But if foam be emitted by the mouth, and the patient kick with his feet, Ares then gets the blame. But terrors which happen during the night, and fevers, and delirium, and jumpings out of bed, and frightful apparitions, and fleeing away,-all these they hold to be the plots of Hecate, and the invasions and use purifications and incantations, and, as appears to me, make the divinity to be most wicked and most impious”.

Pitää kiinnittää huomio viimeiseen lauseeseen: lääkäritaikurit tekevät jumaluutta mitä pahinta ja jumalatointa. Tämä moite tulee myöhemmin hyvän maun kliseeksi. Tietenkään Hippokrates eivätkä hänen seuraajansa olleet jumalia vastaan. Kreikkalaisroomalaisessa maailmassa suuret pyhäköt Asklepioksen kunniaksi tarjosivat sekä lääketieteellisestä hoitoa että rituaalisia rukouksia. Itse asiassa Hippokrateesta lähtien tieteellinen mielisairauksien tutkimus alkoi kasvaa säännöllisesti, eikä ole syytä päätellä, että kristinuskon levittäminen tuli tälle kehitykselle esteeksi. Suuret niin sanotut *Pneumatistit*, kuten 200-luvulla jKr. Galien, Aretaeus, Soranus, ja myöhemmin Caelsius tutkivat oireita, jotka niin sanotut lääketieteelliset *Methodistit* olivat huolellisesti luetelleet: phrenitis, letargus, mania, melancholia, phobia, jne. He osasivat esim. erottaa harha-aistimuksia hallusinaatioista. Lisäksi, he usein kyseenalaistivat väkivaltaisia hoitotapoja ja esittelivät pehmeämpiä terapioida niin kuin hierontoja, erilaisia dieettejä, lukemista¹⁰.

Näin tieteellinen asenne mielisairautta kohtaan sopeutui aika yhtenäiseen uskonnolliseen mielikuvaan. Koska tauti tuli salaperäisellä tavalla jumalallisesta maailmasta, se tarjosi ihmiselle tilaisuuden ”kääntyä”, ts. puhdistautua, ja lääketieteellinen hoito oli tässä prosessissa päättävä osa¹¹. Jos palaamme nyt Freudin eksorkismin tulkintaan, käy ilmi, ettei tässä voida puhua sivistyksestä, jolta puuttui tieteellinen ymmärrys mielisairaudesta. Eikä voida sanoa, ettei tämän ajan lääketiede pystynyt yksinkertaisesti siksi selittämään sellaista kansan pahan hengen

¹⁰ Kts. D'Irsay S. 1930; Drabkin 1955; Gill C. 1985.

¹¹ 100 KJ elänen Aelius Aristiden parantumisen pitkä etsintä on todistus siitä (kts. Dodds 1965: 37–47).

possessiona pitämää ilmiötä, koska ei ollut käsitettä. Silti tapahtui suuri kulttuurinen muutos vähän ennen Kristuksen ilmestymistä. Jos haluamme arvioida alkuperäisen kristillisen eksorkismin tarkoitusta, meidän pitää kohdata tämä uusi historiallinen elementti.

2. Syviä muutoksia - Saatana saapui Roomaan

”Kohdatessaan ruumiillisia vahinkoja, aineellisia tappioita, lasten kuolemaa, huonoa onnea, epäonnistumista poliittisessa toiminnassa taikauskoinen ihminen puhuu jumalan iskuista ja demonien hyökkäyksistä. Sen tähden hän ei uskalla keksiä apua tai päästä irti vaikeuksista tai hoitaa sairautta tai vastustaa kohtaloa. Jos häntä on rangaistu, hän pelkää näyttävänsä jumalia vastaan taistelevalta ja kapinoivalta. Jos hän on sairastunut, hän ajaa lääkärin pois kotoa. Jos hän suree, hän sulkee ovensa filosofille, joka olisi voinut neuvoa ja lohduttaa. ”Ihminen, anna minun maksaa minun velkani. Olen jumalaton, kirottu, inhottava jumalien ja demonien edessä”¹²

Plutarkhos, filosofi, elämäkerran kirjoittaja, joka syntyi 46 ja kuoli 119 jKr., on päättävä todistaja tästä *Weltwendista*, ”maailmanmuutoksesta” joka tapahtui Kristuksen elämän aikana. Dodds lyhyesti esittelee tilanteen näin: ”the tide of rationalism, which for the past hundred years had flowed ever more sluggishly, has finally expended its force and begins to retreat”¹³. Taikauskoa on tietysti aina ollut kreikkalaisroomalaisessa maailmassa. Jo Platonin ja Aristoteleen aikana attikalaisille oli esimerkiksi tapana laittaa hautakammioihin tauluja, joiden kuviteltiin loihtivan vihollisia jonkun jumalolennon avulla¹⁴. Mutta sellaisien *defixiones* luku oli voimakkaasti lisääntynyt Jeesuksen aikana, niin kuin Plinius vanhempi, Plutarkhoksen aikalainen, havaitsee: ”There is no one who does not fear to be spell-bound by curse-tablets”¹⁵. Samoin on aina ollut kreikkalaisroomalaisessa maailmassa lakeja taikuutta vastaan, mutta vuonna 83 eKr. määrätty laki, *De Sicariis et Veneficiis*, ei rankaise vain ihmisiä, jotka tekevät paha muille taikuuden nojalla, vaan yleensä maagisen käytännön. Tuli paljon uusia lakeja, mikä todistaa, etteivät ne olleet koskaan riittävästi tehokkaita. Itse asiassa tiedetään, että Keisarit

¹² Plutarkhos 1928: 168c

¹³ Dodds 1965: 247 (kats. myös Buch P. 2006: 31–44).

¹⁴ *Ibid*, 194–195. Pitäisi asettaa tämä käytäntö rinnakkain löydettyjen jumalalle Apollonille omistautuneista temppeleistä 500eKr-luvulta ohjeiden kanssa. Siellä sanotaan, että ihmisen joka haluaa lepyttää ”hikesios” eli ”hengellinen vieras”, täytyisi kätkeä maaginen kuvaus tai nukke metsässä, kats. Sorensen 2002: 109-117. Sekä *defixiones* että nämä kuvaukset ovat tappoja vaikuttaa demoneihin, joko niitä kiihottaakseen vihollisia vastaan tai hyviä suhteita niiden kanssa palauttaakseen.

¹⁵ Natural History, 28.4.19.

itse ovat hankkineet taikurien apua, kun oli tarve¹⁶. Lyhyesti sanoen, voimakas taikauskon kasvu on tämän ajan tunnusmerkki. *Superstitio*, taikausko latinan kielessä, vastaa sanaa *deisidaimonia* kreikan kielessä, joka merkitsee kirjaimellisesti "demonien pelkoa". *Deisidaimonia* on myös Plutarkhoksen pienen kirjoituksen nimi, mistä minä juuri otin katkelman. Siinä kuvaillaan ihminen, joka ei palvele yliluonnollisia olentoja kunniaa osoittaakseen, vaan koska hän pelkää niitä. Plutarkhoksen mukaan se on yksi kahdesta uskonnon äärimmäisyydestä: toisessa käsitellään koko ajan ja kaikissa elämän yksityiskohdissa jumalolentojen vaikutusta. Toinen äärimmäisyys on ateismi, joka ei välitä ollenkaan jumalista eikä demoneista. Näiden välissä on perinteinen uskonnollinen asenne, joka palvoo jumalia niin kuin pitäisi, ei liikaa eikä pelon vuoksi. Minusta Plutarkhos ei yhdistä turhaan ateismia taikauskoon: molemmat ovat kreikkalaisen rationalismin suursaavutuksen seurauksia. Emme voi enää palvella perinteisiä jumalia, koska filosofia ja tiede ovat osoittaneet, etteivät ne ole muuta kuin ihmisen mielikuvituksen tuotteita. On ihmisiä, jotka tyytyvät tähän tilanteeseen: ateistit. Mutta on myös ihmisiä, jotka päättävät mennä etsimään jotain muuta yliluonnollisesta sfääristä. Ja koska tämä alue ei ole enää rajoitettu vanhan perinteen perusteella, heistä tulee helposti taikauskoisia.

Tällainen käyttäytymisen tapa on meillä nykyaikana aivan tuttu. Nyt nämä raja-uskonnolliset käytännöt tulevat Afrikasta, Kaukoidästä, Amerikasta jne. Silloin ne tulivat Lähi- ja Keski-idästä¹⁷. Sellaisissa sivilisaatioissa, joihin Babylonian muinainen kulttuuri oli vahvasti vaikuttanut, niin kuin esim. juutalaiseen sivistykseen, demoneihin liittyvä perinne oli aivan erilainen kuin kreikkalaisroomalaisilla. Siellä pahat demonit, possessio ja eksorkismi eivät olleet vieraita asioita. On löydetty esim. ikivanha babylonialainen loitsu Päänsärky-demonia vastaan:

« The (demon) Head-ache runs up from the desert, blowing like the wind. He thunders like the lightning, he skims high and low. (...) The man writhes as one whose heart is being torn out. He tosses himself to and fro as one whose heart is taken away. He burns like a thing fallen into a great fire. His eyes are filled with darkness like a wild ass in agony. * He is consumed in his soul, he clings to the dead.

¹⁶ Kasts. Pharr C. 1932: 282.

¹⁷ Tutkijat ovat osoittaneet, että roomalainen « *superstitio* » käsitys usein viittaa kielteisesti ulkomaalaisiin uskonnollisiin muotteihin (kats. Martin D.B. 2004: 131).

·The Head-ache is like unto a great storm. None knoweth its path. No one knoweth its whole force, nor how long its assault lasteth”¹⁸

Lääkäri-taikuri pyytää Marduk-jumalaa auttamaan ja osoittaa Mardukin avulla, minkälaisia yrttejä pitää poimia. Lopuksi hän toruu demonia:

“Remember the oath of heaven. Remember the oath of earth.”

Se viittaa varmaan lupaukseen, jonka Babylonian perinteen mukaan demonit ovat antaneet jumalille maan luomisen alussa. Tässä voisi heijastua eksorkismin alkupiste, koska sana eksorkismi, *ex-orkew*, tarkoittaa ”kehottaa antamaan lupa”, ”sitoa luvan avulla”. Kristuksen aikana persialainen dualismi, joka peri tämän pahojen henkien Pantheonin, levisi vahvasti Välinmeren maihin¹⁹. Kahdessa demonien luonnetta käsittelevässä dialogissa Plutarkhos vihjaa persialaiseen uskontoon uusien käsityksien lähtökohtana²⁰

Tietysti Babylonian ja persialaisiin perinteisiin verrattuna demonien asema juutalaisuudessa oli paljon vaatimattomampi. Tässä ei ole mitään hämmästyttävää: Israelin toivo on vain Jumalassa, ja maaginen käytäntö on kielletty Toorassa (Ex. 22:17; cf. Deut. 18:10–12). Demonit kuitenkin väijyvät. Riittää, kun muistaa Saulin dramaattisen tarinan. Israelin Messiah, joka käy neuvottelemaan Endorin noidan kanssa, kärsi ”pahasta Jumalan lähettämästä hengestä” (I Sam. 16:14) ja vain Davidin lyyra pystyi tilapäisesti rauhoittamaan häntä. Muuten, persialaisten käsitteiden vaikutus näkyy myös juutalaisessa perinteessä, esim. Tobitin kirjassa²¹. Kristillistä aikaa lähestyttäessä demoneista puhutaan paljon Intertestamenti-kirjallisuudessa tai apokryfisissä kirjoituksissa kuten Eenokin kirjassa. Selitetään heidän syntynsä suhteessa 1 Mooseksen kirjan tarinaan jättiläisistä (6, 1-4)²². Vähitellen kasvoi kansallinen maaginen folklore, joka myöhemmin näkyy läpi Talmudin tarinoiden ihmetekijöistä ja rabbiineista ja

¹⁸Conybeare F. C. 1897: 446-447.

¹⁹ Sikäli kuin on ikuinen sota hyvien ja pahojen henkien välillä, ihminen pitää vapaasti valita hyvän puolin ja hylätä pahan puolin: ”I forswear the company of the wicked Daevas...and the followers of Daevas, of demons and the followers of demons, of those who do harm to any being by thoughts, words, acts or outward signs. Truly I forswear the company of all this a belonging to the Lie , as defiant (of the good)”, “Faravane” or Creed (quoted by Sorensen 2002:36, koko tästä teemasta kats. *ibid* 33-46).

²⁰ De Iside et Osiride”, “De defectu oraculorum”. Kats. Brenk. F. E. 1986: 2092.

²¹ Kats. Encyclopedia Judaica, art. « Demons, Demonology ».

²² Kts. Ferguson E. 1984. Philo Aleksandrini yhdistää demonit vainojen sieluiin, niin kuin Plutarkos tekee, kats. *ibid*.81-86.

tavallisten ihmisten elämässä²³. Juuri vähän Kristuksen jälkeen juutalainen pappi ja historioitsija, Pliniuksen ja Plutarkhoksen aikalainen, Flavius Josephus, todistaa juutalaisten eksorkistien toiminnasta sanoen demonien tieteen ja eksorkismin tekniikan kuningas Salomolle kuuluviksi. Flavius alkaa kertoa juutalaisesta eksorkistista Eliezeresta:

”Now the sagacity and wisdom which God had bestowed on Solomon was so great, that he exceeded the ancients; insomuch that he was no way inferior to the Egyptians, who are said to have been beyond all men in understanding (...). God also enabled him to learn that skill which expels demons (τρόπους ἐξορκώσεων κατέλιπεν) which is a science useful and sanative to men. He composed such incantations also by which distempers are alleviated. And he left behind him the manner of using exorcisms, by which they drive away demons, so that they never return; and this method of cure (ἡ θεραπεία) is of great force unto this day”; I have seen a certain man of my own country, whose name was Eleazar, releasing people that were demoniacal in the presence of Vespasian, and his sons, and his captains, and the whole multitude of his soldiers. The manner of the cure was this: He put a ring that had a Foot of one of those sorts mentioned by Solomon to the nostrils of the demoniac (προσφέρων τὰς ῥίσι τοῦ δαιμονιζομένου τὸν δακτύλιον ἔχοντα ὑπὸ τῆ σφραγίδι ῥίζαν ἐξ ᾧν ὑπέδειξε Σολόμω) after which he drew out the demon through his nostrils; and when the man fell down immediately, he abjured him to return into him no more, making still mention of Solomon, and reciting the incantations which he composed. And when Eleazar would persuade and demonstrate to the spectators that he had such a power, he set a little way off a cup or basin full of water, and commanded the demon, as he went out of the man, to overturn it, and thereby to let the spectators know that he had left the man; and when this was done, the skill and wisdom of Solomon was shown very manifestly: for which reason it is, that all men may know the vastness of Solomon's abilities, and how he was beloved of God (...)²⁴.

²³ Kats. Kollman B. 1996:118–173.

²⁴ Antiquities VIII, 5. Yksityiskohta sormuksesta on mielenkiintoinen. “Daktylios” sana tarkoittaa kreikkalaisessa kielessä: “signet, ring, anything ring shaped, stone, felloe or exterior rim of a wheel supported by the spokes” (kts. Liddel-Scott 1996). Salomon Testamentti, yksi apokrifia kreikkaksi kirjoitettu, kertoo, että enkeli Mikael antoi sellaisen sormuksen Salomolle kun hän oli rakentamassa Temppelin. Sormuksen avulla, Salomo voi alistaa demonia valtaansa ja pakottaa heidät auttamaan Temppelin rakentamista (kts. Encycl. Judaica 1997: ”Salomo, The Testament of”). Tietysti, sormus vihjaa Jumalan sormia, jolla on voima karkottaa demonia. On merkittävää, että 100-luvulla jkr kokoelma, *Kyranides*, joka sekoittaa juutalaisia, kristittyjä ja pakanaisia, elementtejä, keskittyy sellaiseen sormukseen kun se erittelee eksorkismin kaavoja. C. Bonner, joka tutki kokoelman, kirjoittaa (1943:39):

”In the curious collection of lapidary and magical lore known as the *Kyranides* directions are given for making a ring with certain special virtues. The stone is to be *Nemesites*, explained as a name given to a stone chipped from an altar of *Nemesis* made of *lithos krataios*. We can only translate those words as “hard stone,” but the expression seems to be a technical term for a particular stone which we cannot identify. Upon such a stone a figure of *Nemesis* is to be carved; she is represented as a maiden resting her foot upon a

Kun ottaa huomioon itäisien uskonnollisten käsitteiden levittämisen Rooman keisarikunnassa, on ymmärrettävää, että kansa muuttui taikauskoisemmaksi, *deisidaimoniteroi* tai *superstitiosores*. Ihmiset alkoivat pelätä demoneita ja yrittivät vaikuttaa niihin, ettei heille tapahtuisi paha demonien vuoksi, ja myös sillä tavalla, ettei muille ihmisille tapahtuisi paha heidän takiaan. Pyhän kirjallisuuden ja klassisen filosofian nojalla Plutarkhos mietiskelee paljon kysymystä, onko pahoja demoneja olemassa. Modernit tutkijat yleensä päättelevät, ettei hänen onnistunut antaa yhdenmukaista vastausta tähän kysymykseen²⁵. Plutarkhoksen ottama kanta on kuitenkin aika selvä seuraavaan asiaan: vaikka olisi pahoja demoneja, ts. demoneja, jotka eivät totelleet hyvántahtoisia jumalia, ei silti ole syytä pelätä niitä, koska jumalat suojelevat todella hurskaita, ”pii”, ihmisiä. Mutta mitä tapahtuu ihmisille, jotka eivät ole niin hurskaita? Emmekö voisi kuvitella, että pahat demonit miehittävät sellaisten ihmisten mielen, niin kuin hyvät demonit tekevät? Plutarkhos ei vastaa suoraan tähän kysymykseen, mutta toisessa Plutarkhoksen kirjoituksessa löydetään ensimmäisen kerran kreikkalaisessa kirjallisuudessa riivatun kuvaus. Vaikka tämä on kuvaus ihmisestä, joka on vain olevinaan riivattu, ei voida sulkea pois, että tässä vihjataan tuttuihin ilmiöihin Plutarkhoksen aikana. Kerrotaan Sisilian kansalaisen, Nikian, verukkeesta. Puunilaisotien aikana, kun hänen epäiltiin olevan Rooman puolelta, hän keksi seuraavan tavan paeta omasta kaupungistaan:

”But just as they were ready to arrest him, an assembly of the citizens was held, and here Nicias, right in the midst of some advice that he was giving to the people, suddenly threw himself upon the ground, and after a little while, amid the silence and consternation which naturally prevailed, lifted his head, turned it about, and spoke in a low grumbling voice, little by little raising and sharpening its tones. And when he saw the whole audience struck dumb with horror, he tore off his mantle, rent his tunic, and leaping up half naked, ran towards the exit from the theatre, crying out that he was pursued by the Mothers. No man venturing to lay hands upon him or even to come in his way, out

wheel, holding in her left hand a cubit-rule i n her right a twig The writer concludes, “if you approach the ring (*ton daktylion*), the demon flees right away after having confessed its identity” [*my translation, AL*](...).The wheel, which Nemesis shares with Tyche, is a symbol of changing fortune; sometimes a griffin with a paw resting on the wheel accompanies the goddess, sometimes the animal is a symbol, a kind of hieroglyph (...)

Heprealaisen Jumalan sormi tuli kohtalon-jumalan Tykhen pyöräksi. Tämä on konkreettinen esimerkki vapaasta uskonnollisen teematikan liikkeestä ja rakentamisesta eksorkistien ”kulttuurissa” kolmen vuosisadan kuluessa

²⁵ F.E. Brenk (1986: 2117-2130) selostaa keskustelua tutkijoiden välillä. Ei ole yhteistä mielipidettä koskeva Plutarkhoksen henkilökohtaista asennetta demonien vaikutusta kohtia.

of superstitious fear, but all avoiding him, he ran out to the gate of the city, freely using all the cries and gestures that would become a man possessed (δαίμωνωντι) and crazed”²⁶

“Äitien” tai raivottarien hyökkäys on perinteinen motiivi. Mutta tämä järkyttävä näön ja äänen muutos, ikään kuin Nikeas olisi yhtäkkiä tullut vieraaksi ihmiseksi tai olennoiksi, on uusi elementti. Jos Nikias teeskenteli tämän muutoksen, se tarkoittaa, että hänen tai pikemminkin Plutarkhoksen mielessä oli konkreettisia malleja. Näin juuri Kristuksen aikana tai vähän Kristuksen jälkeen, ilmestyvät puhtaassa pakanallisessa kontekstissa tarinat, jotka merkittävästi muistuttavat Evankeliumin tarinoita eksorkismista. Filostratos kirjoitti taikuri Apollonios Tyanalaisen elämän 200-luvulla, ja tutkijat ovat vahvasti asettaneet hänen kirjansa historiallisen uskottavuuden kyseenalaiseksi. Mutta tiedetään muista lähteistä, kuten Dio Kasianusta ja Lukianokselta, että Apollonios oli tuttu ihmeellisten parantumisien pohjalta. Joka tapauksessa, Filostratos kertoo useista eksorkismeista, jotka Apollonios suoritti. Kerran, kun hän oli uppoutunut tieteelliseen keskusteluun,

“(…) this discussion was interrupted by the appearance among the sages of the messenger bringing in certain Indians who were in want of succor. And he brought forward a poor woman who interceded in behalf of her child, who was, she said, a boy of sixteen years of age, but had been for two years possessed by a devil”²⁷.

Niin kuin äiti selittää, paha henki on todella tullut pojan sisään: μεταρρηῆναι δὲ ἐξ τὸν παῖδα τοῦτον hän ”siirsi poikaan” – kreikan kielessä, verbi vihjaa jotakuta nesteettä liikkeessä joka, muututtuaan suuntaan, siirtyisi astiasta toiseen astiaan. Oireet, jotka äiti kuvailee, ovat evankeliuminkaltaisia:

“[the demon] drives the boy out into desert places. And the boy does not even retain his own voice, but speaks in a deep hollow tone, as men do; and he looks at you with other eyes rather than with his own”.

Kaikki tapahtuu ikään kuin poika ei olisi enää läsnä. Äiti sanoo, että “the demon discovered himself using my child as a mask, ἐξηγόρευσεν ὁ δαίμων ἑαυτὸν ὑποκριτῆ ἡρώμενος τῷ παιδί”.

Demoni on näyttelijä, *hypocrites*: on olevinaan tämä, joka ei ole enää, siksi toinen otti itse pojan oman paikan. Samalla on yksityiskohtia, jotka eivät vastaa Evankeliumin tarinoita. Kerrotaan, että demoni on entisen sotilaan sielu, joka vihaa nyt naisia, koska vaimo petti hänet, ja tästä syystä hän rakastui poikaan. Uudessa

²⁶ Marcellinus, Lives, 20, 5-6.

²⁷ Vita Apollonii 3,38

Testamentissa ei sanota, että demonit ovat vainajien sieluja eikä puhuta demonien seksuaalisuudesta - ja vielä vähemmän heidän homoseksuaalisuudesta. Lisäksi eksorkismin tapa eroaa siitä, mitä Jeesus näyttää käyttävän. Kuultuaan, että poika ei ole läsnä, koska demoni uhkasi tappaa hänet, jos hän tulee, Apollonios sanoo:

"Take courage (...) for he will not slay him when he has read this." And so saying he drew a letter out of his bosom and gave it to the woman; and the letter, it appears, was addressed to the ghost and contained threats of an alarming kind".

Uudessa Testamentissa ei mainita sellaisia eksorkismintekeviä kirjeitä, mutta Plutarkhos muistuttaa, että pakanoiden taikureilla ne olivat käytössä:

"(...) sorcerers advise those possessed by demons to recite and name over to themselves the Ephesian letters."²⁸

Minä annan sellaisista kirjeistä esimerkin jälkeinpäin. Mainitsen myös myöhemmin toisen merkittävän eksorkismin, jonka Apollonios suoritti Filostratin mukaan. Tällä hetkellä on tärkeää ymmärtää, että nämä possessio-tarinat olivat uusi, idästä tuotu ilmiö kreikkalaisroomalaisessa maailmassa, ja että ne näyttivät siis kyseenalaisilta sivistyneistä kreikkalaisroomalaisista ihmisistä²⁹. Tämä ilmiö raivostuttaa Pliniusta vanhempaa. Plutarkhos kuvailee ja analysoi sitä. Marcus Aurelius seuraavalla vuosisadalla hylkää sen keisarillisella sanalla *Ajatuksia*-kirjan alussa:

"From my grandfather Verus I learned good morals and the government of my temper.

(..) From Diognetus, not to busy myself about trifling things, and not to give credit to what was said by miracle-workers and jugglers about incantations and the driving away of daemons and such things"³⁰.

Samaan aikaan elänyt Lukianos, joka oli retoorikko ja satiirikko, teki pilaa niistä, jotka uskoivat sellaisiin tarinoihin. Yhdessä dialogissa, *Valheiden rakastaja*, skeptikko Tykiades muistaa tätä, mitä platoonikko Ion, närkästynyt kaikista niistä epäilyistä, vastasi hänelle:

²⁸ Table Talk 7.5.706E.

²⁹ Dales (1994: 132) muistuttaa mistä johtui sellainen hyvin negatiivinen reaktio roomalaisien konservatiivien luona: "Accepting an etymology suggested by Emile Benveniste, Janssen argues that superstition originally referred to certain practices such as divination and magic that were used by people to promote their own *private* interests instead of – or even at the costs of – *public* interests. *Pietas* referred to the proper 'care of the gods' that made up *religio*, the traditional religions of Rome". Kristinusko oli katsottu sellaisena *superstitio*. Niin kuin osoitetaan jälkeinpäin, oli tosiaan syytä ajatella, että tämä *superstitio* asettaa koko yhteiskunnan järjestyksen kyseenalaiseksi.

³⁰ Marcus Aurelius Antonius, *Meditationes*, I.1.

"This is sheer folly," said Ion; "you are determined not to believe any one. I shall be glad, now, to hear your views on the subject of those who cure demoniacal possession; the effect of their exorcisms is clear enough, and they have spirits to deal with. I need not enlarge on the subject: look at that Syrian adept from Palestine: every one knows how time after time he has found a man thrown down on the ground in a lunatic fit, foaming at the mouth and rolling his eyes; and how he has got him on to his feet again and sent him away in his right mind; and a handsome fee he takes for freeing men from such horrors. He stands over them as they lie, and asks the spirit whence it is. The patient says not a word, but the spirit in him makes answer, in Greek or in some foreign tongue as the case may be, stating where it comes from, and how it entered into him. Then with adjurations, and if need be with threats, the Syrian constrains it to come out of the man. I myself once saw one coming out: it was of a dark, smoky complexion".

Tässä, Tykiades havaitsee ironisesti, ettei ole mitään hämmästyttävää, jos ihminen joka väittää harkitsevaan Platonin ideoita pystyykin katsomaan demonia.

Ensimmäisen ja toisen vuosisadan aikana jKr. kreikkalaisroomalainen kulttuuri näyttää olevan jakautunut kahteen yhteen sovittamattomaan kantaan: uuden ajan taikuskoon ja perinteiseen *Logoksen, Ration* palvontaan. Itse asiassa, synteesi tai pikemminkin molempien todellisuuden puolien hyväksyminen ei ollut kuitenkaan mahdotonta. On luonnollisia ilmiöitä, joita tutkii filosofia ja tiede, ja on myös yliluonnollisia ilmiöitä, joilla on oma logiikka. Apuleius, joka myös eli Marcus Aureliuksen aikana, oli sekä filosofi että taikuuden asiantuntija. Lisäksi hän oli kirjailija. Hänen romaanissaan, *Kultainen aasi* kerrotaan loputtomasti ja värikkäästi kaikenlaisista maagillisista muutoksista, ja siksi se on myös tunnettu nimellä *Metamorfoosit*. En halua puhua täällä tästä romaanista, vaan toisesta kirjoituksesta, *Apologiasta*, jossa tekijä puolustaa itseään ihmisiä vastaan, jotka syyttävät hänen olevan taikuri. Koska eräs poika, Thallus, sai epilepsiakohtauksen hänen nähtensä, Apuleiuksen epäiltiin lumonneen hänet. Mutta vaikka Apuleius ei hylkää taikuutta sinänsä, hän osaa erottaa taikuuden lääketieteestä:

“As a matter of fact, Thallus, whom you mentioned, needs a doctor rather than a magician. For the poor wretch is such a victim to epilepsy that he frequently has fits twice or thrice in one day without the need for any incantations, and exhausts all his limbs with his convulsions. His face is ulcerous, his head bruised in front and behind, his eyes are dull, his nostrils distended, his feet stumbling. He may claim to be the greatest of magicians in whose presence Thallus has remained for any considerable time upon his feet”³¹.

³¹ Apologia for the whole passage cap.44-52.

Ja hän rupea selittämään yleisölle, Platonin teorian neljästä elementtistä perustella, mistä epilepsia oikein johtuu:

“Of these causes that which contributes most to epilepsy, the disease of which I set out to speak, is a condition when the flesh is so melted by the noxious influence of fire as to form a thick and foaming humour. This generates a vapour, and the heat of the air thus compressed within the body causes a white and eruptive ferment. If this ferment succeeds in escaping from the body, it is dispersed in a manner that is repulsive rather than dangerous.

(...). But if, on the other hand, this dangerous corruption be contained within the body and mingle with the black bile, and so run fiercely through every vein, and then working its way upwards to the head flood. the brain with its destructive stream, it straightway weakens that royal part of man's spirit which is endowed with the power of reason and is enthroned in the head of man, that is its citadel and palace.”

Jos muistutetaan mieliin uudelleen Freudin selitys possesion ja eksorkismin kulttuurisesta onnistumisesta, tulee selväksi, että se ei voi riippua tieteellisestä tyhjiöstä, niin kuin Freud väittää. Jopa aikana, jolloin kaikkialla levisi possessio-eksorkismin logiikka ja mentaliteetti, tieteellinen käsitys mielisairaudesta kelpasi ja sitä sovellettiin jatkuvasti. Itse asiassa historiallisesta näkökulmasta tarkasteltuna tämä taikurillinen logiikka ei edellä, vaan seuraa tieteellistä asennetta. Siis tämä yliluonnollinen logiikka ei ole levinnyt kreikkalaisroomalaisessa maailmassa siitä syystä, että lääketiede puuttui, vaan siksi, että lääketiede tietoisesti hylättiin. Pitää taas siteerata Plutarkhoksen taikauskoisen ihmisen kuvausta:

”Jos hän on sairastunut, hän ajaa lääkärin pois kotoa. Jos hän suree, hän sulkee ovensa filosofille, joka olisi voinut neuvoa ja lohduttaa. ”Ihminen, anna minulle maksaa minun velkani. Olen jumalaton, kirottu, inhottava jumalien ja demonien edessä”³²

Tieteellinen selitys ja terapia eivät kelpaa, koska uskotaan, että nämä oireet eivät johdu normaalista sairaudesta vaan demonin vaikutuksesta. Siis ne vaativat erilaisen parantumisen menetelmän. Taikauskon logiikka soveltuu hyvin

³² B. Kollman (1996) on kuvaillut lääkäritieteen tilanteen Kristuksen aikana (1ejr-1kjr). Johtopäätös on se, että ”um die Zeitenende existiert in der grieschich-römischen Welt eine hochentwickelte wissenschaftliche Medizin, die in der Tradition des seit frühhellenistischer Zeit kontinuierlich tradierten, ergänzten und kommentierten Corpus Hippocraticum steht (...)”. Pääajatus oli että kaikkien sairauksien aihe oli luonnollinen ”(...) folglich die Therapie ohne Rückgriff auf Magie oder Kathartik aur rein medizinischem Wege diätetisch, pharmakologisch oder chirurgisch zu erfolgen hat”. Mutta taikauskon vaikutuksella kehitettiin rinnakkais-lääkäritiede: ”Neben der streng wissenschaftlichen Heilkunst und der an Kultstätten gebundenen Tempelmedizin existierte eine weitverzweigte Volkmedizin mit magischem Einschlag. In der Regle herrscht dabei das Verständnis vor, dass Krankheit auf personaler oder präexistenter Schuld wie auf dem schädigenden Wirken von Dämonen beruht”. (Kats.116.). Tämä vastaa juuri Plutarkhoksen taikauskonnollisen ihmisen muotokuvalle.

mielisairauksille tai mieluummin niille oireille, jotka yleensä sanotaan mielisairauksille kuuluviksi. Niin kuin juuri luettiin *Apologiasta*, Apuleius sanoo pojan käännekohtan olevan epilepsia. ja ei muuta, koska ympärillä olevat ihmiset eivät pidä sitä epilepsiakohtauksena vaan nimenomaan jonakin muuna, demonisena. Lyhyesti sanoen, käännekohta on joko mielisairaus tai demoninen vaikutus. Vastoin Freudin hypoteesia, demonin läsnäolo ei ole mielisairauden selitys, vaan mielisairauden kieltäminen: siellä toimi toinen logiikka kuin puhtaasti fysiologinen logiikka. Kysytään kuitenkin edelleen: jos possessio ei ole mielisairauden harmoninen esitieteellinen selitys mielisairaudesta, mistä johtuu sen kulttuurinen tärkeys? Miksi tämä kummallinen logiikka on vielä havaittavissa 1900-luvun Wienissä, Euroopan jälkivalistuksen sivistyksen sydämessä, ja nimenomaan Kirkon perinteessä? Minä vastaisin, että kreikkalaisroomalaisessa maailmassa juuri tämä epistemologinen kilpailu kahden erilaisen selitysmuodon välillä, ts. uuden taikauskon ja vanhan rationaalisen lääketieteen välillä, on se lähtökohta, joka antaa meille mahdollisuuden ymmärtää kristillisen eksorkismin kulttuurisen voiton ja pitkäikäisyyden tähän hetkeen asti.

3 Kristillinen eksorkismi - Alkuperäinen musta maaosa

Kun on kaksi tai enemmän kuin kaksi yhteen sopimatonta teoriaa, jotka selittävät samoja ilmiöitä, se teoria voittaa, joka onnistuu kokeilun nojalla osoittamaan toimivansa paremmin kuin toinen. Tämä on Karl Popperin - toinen Wienissä syntynyt juutalainen muuten - aakkoset. Lääketieteen alalla sellainen päättäväinen kokeilu on yksinkertainen: se teoria voittaa, joka pystyy parantamaan, kun taas toisella ei onnistu. Emme voi olla varmoja, että kristilliset eksorkismit ovat olleet tehokkaampia kuin lääketieteelliset hoidot tai muiden uskontojen eksorkismit. Mutta voimme olla varmoja yhdestä asiasta, siitä että on ollut paljon ihmisiä, jotka ovat silloin uskoneet, että ne olivat tehokkaimpia.

Ymmärtääksemme kristillisen eksorkismin vaikutuksen silloin, meidän on ensiksi lyhyesti esiteltävä eksorkismin teologinen status kristinuskossa. Jälkimmäinen tulee heti ilmi, kun verrataan itse Kristusta muihin Israelin profetioihin. Ei ole muuta

profetiaa, joka olisi suorittanut niin paljon ruumiillisia ja psyykkisiä parantumisia kuin Jeesus. Nämä ihmeteot eivät vain osoita, että Kristus oli erikoisen, poikkeuksellisen Jumalan ilmoituksen kantaja. Ne myös heijastavat tämän ilmoituksen tarkoituksen. Jeesuksen eksorkismissa maailman paha paljastetaan ja karkotetaan pois ihmisten elämästä. Vaikka eksorkismi Jumalan nimessä oli tuttu juutalaisuudessa, niin kuin olen sanonut aiemmin, sillä ei ollut koskaan ennen eikä tule rabbiinisessa perinteessä samanvertaista merkitystä. Nyt se, että Kristuksen opetuslapset, toistaen sitä, mitä heidän kuollut Opettajansa teki, pystyivät suorittamaan samankaltaisia eksorkismeja hänen nimessään, julisti kaikille ihmisille, että Kristuksen ylösnousemisen voima eli ja toimi hänen Kirkossaan. Uuden Testamentin kirja Apostolien Teot kertoo tästä jatkuvasti kasvavasta tietoisuudesta, että Kristuksen ihmeellinen parantava voima asui niissä, jotka vilpittömästi uskovat häneen. Tässä kirjassa on yksi kohta, jossa kristillisen eskorkismin erikoisuus Jumalan ilmestyksen historiassa tulee merkittävästi esille:

¹¹ Ja Jumala teki ylen voimallisia tekoja Paavalin käten kautta,

¹² niin että vieläpä hikiliinoja ja esivaatteita hänen iholtansa vietiin sairasten päälle, ja taudit lähtivät heistä ja pahat henget pakenivat pois.

¹³ Myöskin muutamat kuljeksivat juutalaiset loitsijat rupesivat lausumaan Herran Jeesuksen nimeä niiden ylitse, joissa oli pahoja henkiä, sanoen: "Minä vannotan teitä sen Jeesuksen kautta, jota Paavali julistaa".

¹⁴ Ja niiden joukossa, jotka näin tekivät, oli myös erään juutalaisen ylipapin, Skeuaan, seitsemän poikaa;

¹⁵ mutta paha henki vastasi heille sanoen: "Jeesuksen minä tunnen, ja Paavalin minä tiedän, mutta keitä te olette?"³³

¹⁶ Ja se mies, jossa paha henki oli, karkasi heidän kimppuunsa, voitti heidät toisen toisensa perästä ja runteli heitä, niin että he alastomina ja haavoitettuina pakenivat siitä huoneesta.

¹⁷ Ja tämän saivat tietää kaikki Efeson asukkaat, sekä juutalaiset että kreikkalaiset; ja heidät kaikki valtasi pelko, ja Herran Jeesuksen nimeä ylistettiin suuresti" (AT, 19).

Ilmeisesti, tämä sekä, että juutalaiset eksorkistit, jotka eivät olleet liittyneet Kristuksen opetuslapsiin, käyttävät Kristuksen nimeä, kertoo siitä, että jopa Kristukseen uskomattomat ihmiset eivät voineet olla tunnustamatta Kristuksen nimessä suoritetun eksorkismin olevan tehokas. Itse asiassa, nimet, joiden nojalla suoritettiin eksorkismit, olivat erittäin tärkeitä. Filostratoksen tekstissä Apollonios Tyanalaisen eksorkismista mainittiin kirjeet, joiden avulla Apollonios olisi karkottanut

³³ C.19

demonin yhdestä pojasta. On löydetty 300-luvun käsikirjoitus, joka sisältää samankaltaisia, varmaan itse käsikirjoitusta muinaisempia loitsuja:

“But write this phylactery upon a little sheet of tin: ‘Jaeo, Abraothioch, Phtha, Mesentiniao, Pheoch, Jaeo, Charsoc’, and hang it around the sufferer: it is a thing to be trembled at which he fears. Standing opposite, adjure him. The adjuration is this: ‘I adjure thee by **the God of the Hebrews Jesu**, Jaba, Jae, Abraoth, Aia, Thoth, Ele, Elo, Aeo, Eu, Jiibaech, Abarmas, Jabarau, Abelbel, Lona, Abra, Maroia, arm, thou that appearest in fire, thou that art in the midst of earth and snow and vapour, Tannetis: let thy angel descend, the implacable one, and let him draw into captivity the daemon as he flieth around this creature which God formed in his holy paradise.”³⁴

Tiedetään, että juutalaisille eksorkisteille rukous Jumalan nimessä oli heidän taiteensa keskipiste, niin kuin oli Jeesuksen nimi kristillisessä eksorkismissa. Edellisessä loitsussa pakana-jumalien ja ehkä demonien nimien keskelle taikurit ovat lisänneet nämä kaksi nimeä yhteen ilmaukseen varmaan lisätäkseen rukouksen voimaa: “Heprealaisien Jumala Jeesus”. Tämä on merkittävä ilmaus, koska se vihjaa ikään kuin sattumalta kristillisen eksorkismin syvintä teologista tarkoitusta. Jos toisaalta juutalainen eksorkismi toimii Jumalan nimessä ja toisaalta kristillinen eksorkismi toimii Jeesuksen nimessä, eikö se ole todistus siitä, että Jeesus, Israelin Messiah, on juuri heprealaisten Jumala? Kristillinen filosofi Justinus, joka kärsi marttyyrikuoleman vuonna 165, nojaa nimenomaan kristillisen eksorkismin menestyvään käytäntöön, kun hän haluaa osoittaa juutalaisille, että David puhui Jeesuksesta psalmissaan messiaasta:

”⁷ Nostakaa päänne, te portit, nostakaa päänne, te ikuiset ovet, kunnian kuninkaan käydä sisälle! ⁸ Kuka on se kunnian kuningas? Hän on Herra, väkevä ja voimallinen, Herra, voimallinen sodassa” (Psalm.24)

Kirjassaan “Keskustelu Tryphonin kanssa”- Tryphon oli yksi tämän ajan rabbi - Justinus kirjoittaa:

“Of [Jesus’ messianity] you may, if you will, easily be persuaded *by the occurrences which take place before your eyes*. For every demon, when exorcised in the name of this very Son of God--who is the First-born of every creature, who became man by the Virgin, who suffered, and was crucified under Pontius Pilate by your nation, who died, who rose from the dead, and ascended into heaven--is overcome and subdued. But though you exorcise any demon in the name of any of those who were amongst you--either kings, or righteous men, or prophets, or patriarchs--it will not be subject to you. But if any of you exorcise it in[the name of] the God of Abraham, and the God of Isaac, and

³⁴ The Greek Magical Papyri 1986: 38 (kats. lisäksi Bush P. 2006: 45–68. Sorrensen 2002: 181–185).

the God of Jacob, it will perhaps be subject to you. Now assuredly your exorcists, I have said, make use of craft when they exorcise, even as the Gentiles do, and employ fumigations and incantations. But that they are angels and powers whom the word of prophecy by David[commands] to lift up the gates, that He who rose from the dead, Jesus Christ, the Lord of hosts, according to the will of the Father, might enter, the word of David has likewise showed”³⁵

200-luvulla, kun pakanafilosofi Celsus pyrki torjumaan kristinuskon pitäen sitä juutalaisena taikauskona ja magiana, kristillinen teologi Origenes (185-253) turvautui menestyvän eksorkismin käyttöön Kristuksen nimessä, vaikka niissä tilanteissa, joissa ei ole löydetty oikeaa uskoa:

”(...) it is not by incantations that Christians seem to prevail (over evil spirits), but by the name of Jesus, accompanied by the announcement of the narratives which relate to Him; for the repetition of these has frequently been the means of driving demons out of men, especially when those who repeated them did so in a sound and genuinely believing spirit. Such power, indeed, does the name of Jesus possess over evil spirits, **that there have been instances where it was effectual, when it was pronounced even by bad men, which Jesus Himself taught**”³⁶.

Kristinuskoa ei saa hylätä siitä syystä, että se näyttää olevan hämärän juutalaisen perinteen sivuhaara, koska itse pakanataikurit, joita Celsus puolustaa, tunnustavat tämän perinteen voiman, kun he suorittavat eksorkismeja:

”(...) the Jews trace their genealogy back to the three fathers, Abraham, Isaac, and Jacob. And the names of these individuals possess such efficacy, when united with the name of God, that not only do those belonging to the nation employ in their prayers to God, and in the exorcising of demons, the words, "God of Abraham, and God of Isaac, and God of Jacob," but so also do almost all those who occupy themselves with incantations and magical rites. For there is found in treatises on magic in many countries such an invocation of God, and assumption of the divine name, as implies a familiar use of it by these men in their dealings with demons (...)”³⁷

Jos kristillisen eksorkismin objektiivinen menestys on peruste kristinuskon vihollisia vastaan, se tarkoittaa, ettei se voinut olla vain kristillisen propagandan keksintöä³⁸. On ollut paljon "ammatillisia eksorkisteja", sekä pakanoita että juutalaisia, jotka eivät olleet uskoneet Kristukseen, mutta jotka ovat uskoneet eksorkismiin Jeesuksen nimessä. Tämä tuli juuri yhdeksi kaikkein suurimmaksi

³⁵ C.85. Irenaeus Lyonilainen (142-190) kirjoittaa myös: "And for this reason do the Jews even now put demons to flight by means of this very adjuration, in as much as all beings fear the invocation of Him who created them", *Adversus Haereses*, II.6.2.37-39.

³⁶ Against Celsus, c.6. Roomalaisen "Pietas" ideaalin mukaan, Celsus ei hylkää demonien vaikutusta, vain osoittaa, että pitää kunnioittaa heitä, koska ne ovat yleensä hyväntahtoisia olentoja (kats. Dales 2004: 152–154).

³⁷ *Ibid.* c.33. Kristuksen nimen valtavasta merkitystä muinaisessa kristillisessä eksorkismissa, kats. Kollman B: 350–351.

³⁸ Sekä Justinus marttyyri (100-165) että Tertullianus (160-240) turvautuvat kristillisen eksorkismin objektiiviseen tehokkuuteen kristinuskon totuuden pakanallisille skeptikoille todistaakseen (kats. Sorensen 2002: 9). Athanasiuksen (293-373) "munkkien isän", suuren Anthoniuksen (251-356), elämäkertauksessa, pyhä askeetti sai kahden filosofia vakuuttuneiksi kristinuskon totuudesta, kun hän osoitti millä tavalla hän voi karkottaa demonia riivatuista ihmisistä Kristuksen nimessä, *Elämä* c.80 (kats. Barret-Lennard R.J. 1994: 217).

haasteeksi alkuperäiselle Kirkolle. Tietysti ensimmäisien kirkkoisien näkökulmasta, vaikka taikurilla oli usein voimaa karkottaa demoneja niin kuin kristityillä, heidän välillä oli olennainen ero: jälkimäisille tämä voima tulee Jumalasta, kun taas se tulee demonista edellisille. Demonit karkotetaan Beelsebubin nimessä³⁹. Silti miten voitiin maallikkojen antaa ymmärtää, että kristillinen eksorkismi olennaisesti erottuu kaikista muista eksorkismeista? Miten voidaan selittää, että oikeaa kristillistä eksorkismia ei saada päästää irti oikeasta Kristukseen uskosta? Vaikka kristillisen eksorkismin sinänsä piti tarkoittaa hyvän erottamista pahasta, toisin sanoen Kirkon totuuden selvää voittoa maailman pimeydestä, asia ei mennyt oikeastaan näin. Tämä aika on todisteena suuresta sekaannuksesta: taikurit ja kerettiläiset käyttivät Kristuksen nimeä, ja "ortodokseja" eksorkisteja syytettiin noituudesta⁴⁰. Loppujen lopuksi, eivätkö tulokset olleet aivan samankaltaisia maalikoille? Esimerkiksi Filostratos kertoo tämän tarinan Apollonios Tyanalaisesta:

"Now while [Apollonius] was discussing the question of libations, there chanced to be present in his audience a young dandy who bore so evil a reputation for licentiousness that his conduct had long been the subject of coarse street-corner songs. His home was Corcyra, and he traced his pedigree to Alcinous the Phaeacian who entertained Odysseus. Apollonius then was talking about libations, and was urging them not to drink out of a particular cup, but to reserve it for the gods, without ever touching it or drinking out of it. But when he also urged them to have handles on the cup, and to pour the libation over the handle, because that is the part at which men are least likely to drink, the youth burst out into loud and coarse laughter, and quite drowned his voice. Then Apollonius looked up and said: "It is not yourself that perpetrates this insult, but the demon, who drives you without your knowing it." And in fact the youth was, without knowing it, possessed by a devil; for he would laugh at things that no one else laughed at, and then would fall to weeping for no reason at all, and he would talk and sing to himself. Now most people thought that it was boisterous humor of youth which led him into excesses; but he was really the mouthpiece of a devil, though it only seemed a drunken frolic in which on that occasion he was indulging. Now, when Apollonius gazed on him, the ghost in him began to utter cries of fear and rage, such as one hears from people who are being branded or racked; and the ghost swore that he would leave the you man alone and never take possession of any man again. But Apollonius addressed him with anger, as a master might a shifty, rascally, and shameless slave and so on, and he ordered him to quit the young man and show by a visible sign that he had done so. "I will throw down yonder statue," said the devil, and pointed to one of the images which were there in the king's portico,[3] for there it was

³⁹ Ireneus Lyonilainen kirjoittaa Karpokrateksen gnostillista opetuslapsista:

"They practise also magical arts and incantations; philters, also, and love-potions; and have recourse to familiar spirits, dream-sending demons, and other abominations, declaring that they possess power to rule over, even now, the princes and formers of this world; and not only them, but also all things that are in it. These men, even as the Gentiles, have been sent forth by Satan to bring dishonour upon the Church, so that, in one way or another, men hearing the things which they speak, and imagining that we all are such as they, may turn away their ears from the preaching of the truth; or, again, seeing the things they practise, may speak evil of us all, who have in fact no fellowship with them, either in doctrine or in morals, or in our daily conduct", *Adversus Haereses*, I, 25.

⁴⁰ Kirkon apologeettien yritykistä ottaa etäisyyttä taikurien taiteeseen, kats. Busch P. 2006: 115-171. Magia ja noituus säilyttivät silti tavallaan "negatiivisen funktion" kristillisen järjestyksen sisällä, kats. Brown P.1972.

that the scene took place. But when the statue began by moving gently, and then fell down, it would defy anyone to describe the hubbub which arose thereat and the way they clapped their hand with wonder. But the young man rubbed his eyes as if he had just woke up, and he looked towards the rays of the sun, and assumed a modest aspect, as all had their attention concentrated on him; for he no longer showed himself licentious, nor did he stare madly about, but he had returned to his own self, as thoroughly as if he had been treated with drugs; and he gave up his dainty dress and summery garments and the rest of his sybaritic way of life, and he fell in love with the austerity of philosophers, and donned their cloak, and stripping off his old self modeled his life and future upon that of Apollonius”⁴¹.

Niin kuin Jeesus Evankeliumissa, Apollonios tunnistaa yliluonnollisella tavalla demonin, joka piiloutuu ihmisiin, paljastaa ja karkottaa hänet. Ja niin kuin Evankeliumissa tämä, joka vapautettiin, kääntyy – ei kristinuskoon vaan, vain Apollonioksen filosofiaan. 100-luvulta on apokryfinen kirjoitus, joka kertoo pitkästä taistelusta Simon-apostolin ja Simon-taikurin välillä, ”Pietarin teokset”. Jos muistatte, *Apostolien teoissa* on kirjoitettu tästä Simon-taikurista, jonka Simon-Pietari torjui sen jälkeen kun edellinen ehdotti jälkimäiselle rahaa Pyhän Hengen saadakseen (8, 18-20). *Pietarin Teokset* -kirjoituksesta on löydetty aivan vastaava tarina Filostrateoksen episodille Apollonios Tyanalaisen kanssa. Kohtaus tapahtuu juuri sen jälkeen, kun Roomaan saapunut Pietari antoi Simon-taikurin koiralle käskyn ilmoittaa hänen läsnäolonsa Simon-taikurille:

”(...) Peter turned himself unto the multitude that stood by him and saw there one that laughed (smiled), in whom was a very evil spirit. And Peter said unto him: Whosoever thou art that didst laugh, show thyself openly unto all that are present. And hearing this the young man ran into the court of the house and cried out with a loud voice and dashed himself against the wall and said: Peter, there is a great contention between Simon and the dog whom thou sentest; for Simon saith to the dog: Say that I am not here. Unto whom the dog saith more than thou didst charge him; and when he hath accomplished the mystery which thou didst command him, he shall die at thy feet. But Peter said: And thou also, devil, whosoever thou art, in the name of our Lord Jesus Christ, go out of that young man and hurt him not at all: show thyself unto all that stand here. When the young man heard it, he ran forth and caught hold on a great statue of marble which was set in the court of the house, and brake it in pieces with his feet”⁴²

Tässä teoksessa Pietari käyttäytyy taikurilla, joka olisi vain voimakkaampi kuin hänen pakana-kilpailevansa. Mutta eksorkismin tarina on sinänsä aivan sama Apollonios Tyanalaisen ja Pietarin Teoksien kirjoituksessa⁴³.

⁴¹ Vita Apollonii, c.22.

⁴² c.11.

⁴³ P. Brown (1971:140). kirjoittaa: “The contrast between the saint and the sorcerer is not that the saint commands the demons while the sorcerer is their agent: bot can command. but the saint has an effective ‘vested’ power, whereas the sorcerer works with a technique that is unreliable and, above all, cumbersome”. Se tarkoittaa, ettei ollut eroa niiden välillä kun taikurin eksorkismi *toimii*, niin kuin tarinassa Apolloniuksesta.

Kuitenkin, tämä sekä se etteivät kristityt vaadi rahaa eksorkismin suorittaakseen oli merkki, joka erotti aika selvästi kristityt pakanoista. 100-luvulla elänyt teologi Irenaeus Lyonilainen kuvailee kirjoituksessaan "Adversus Haereses" lahkoon, jonka Simon taikuri, tämä älykäs yrittäjä uskonnollisella alalla, perusti. Irenaeuksen mukaan lahkossa suoritettiin muun muassa eksorkismeja⁴⁴. Emme tietysti voi olla varmoja, että pakanat tai kerettiläiset aina pyysivät rahaa potilailta – mutta tämä pinnallinen havainto kertoo jostakusta syvemmästä eksorkismin tarkoituksen kannalta. Vaikka taikurit kuten Apollonios karkottivat demoneja tietyissä tilanteissa, taikausko tai ihmisten suhteet demoniseen maailmaan olivat samalla heidän työpaikkansa, heidän "keikkansa". Heitä tarvittiin, että tämä uskonnollinen "trendi", taikausko nimenomaan, jatkuisi ja kasvaisi edelleen. Kristillisellä puolella päinvastoin eksorkismi pidettiin eskatologisenä sotana Pahan valtaa vastaan, joka johtui vaarallisista suhteista ihmisten ja demonien kanssa, ja joka edellytti, että nämä suhteet katkaistiin lopullisesti siitä hetkestä lähtien, kun taikauskoinen ihminen oli kääntynyt oikeaan kristinuskoon ja liittynyt Kirkkoon. Tässä on nimenomaan jotakin erittäin tärkeää, jotain, joka minun mielestäni auttaa ymmärtämään Kristuksen eksorkismin voiton rajussa kilpailussa muiden eksorkismien kanssa.

Tatianus, 100-luvun kristillinen apologeetta, varoittaa ihmistä taikuuden käyttämisestä kaikenlaisia haluja ja hyötyjä varten:

"A diseased affection (*pathos*) is not destroyed by a counter-affection (*antipatheia*), nor is a maniac cured by hanging little amulets of leather upon him. There are visitations of demons; and he who is sick, and he who says he is in love, and he who hates, and he who wishes to be revenged, accept them as helpers"⁴⁵.

Paha ei voi parantaa paha. Ihminen uskoo demonien auttavan häntä, mutta itse asiassa tapahtuu päinvastoin – hän tulee demonien palvelijaksi:

"And, when they see that men consent to be served by means of such things, they take them and make them their slaves"⁴⁶

⁴⁴ "They use exorcisms and incantations. Love-potions, too, and charms, as well as those beings who are called "Paredri" (familiaris) and "Oniropompi" (dream-senders), and whatever other curious arts can be had recourse to, are eagerly pressed into their service. They also have an image of Simon fashioned after the likeness of Jupiter, and another of Helena in the shape of Minerva; and these they worship. In fine, they have a name derived from Simon, the author of these most impious doctrines, being called Simonians; and from them "knowledge, falsely so called, received its beginning, as one may learn even from their own assertions", Adv. Haeres, I, 23, 4.

⁴⁵ Address to the Greeks, c.17.

⁴⁶ *Ibid.*

Loitsut, joita ihmiset käyttävät omiin päämääriinsä voivat aiheuttaa paljon vahinkoja - possessio on yksi niistä. On totta, että taikausko eli daisidaimonia "demoni-pelko" tai "demoni-innostus" oli tämän ajan trendi, mutta se oli vaarallinen trendi. Ihmiset saivat maistaa yliluonnollisten voimien vaikutusta, mutta tämä kokeilu herätti pian monissa ihmisissä halun lopettaa, vapautua tästä, vaikka eivät oikeastaan tieneet, millä tavalla. Taikurien taito ei ollut ratkaisu, koska se kuului kokonaan tähän demoniseen maailmaan. Heidän eksorkisminsa vain näyttivät purkavan demonien vallan; itse asiassa ne vahvistivat sitä. Vain kristillinen eksorkismi toi mukanaan luvan lopullisesti päästä eroon tästä "takaa maailmasta". Kaikkein selvin esimerkki tästä demonien aiheuttamasta orjuudesta taikurin pohjalta ja samalla tästä kasvavasta vapauttamisen nälästä, kuin possessio.

Jos tämä hypoteesi pitää paikkansa, se tarkoittaa, että - Freudin ajatuksesta huolimatta - kristillisen eksorkismin valtava menestys Kirkon historian alussa ei ole velkaa kreikkalaisroomalaisen lääketieteen puutteille vaan taikauskon omille ristiriitaisuuksille. Ihmiset eivät halunneet ymmärtää tai hoitaa paremmin mielisairauksia, vaan päästä eroon loitsuista. On totta, enemmän tai vähemmän tieteellisten tutkimuksien perusteella, että on aina mahdollisuus liittää possession oireet tiettyihin mielenterveyden ongelmiin kuten epilepsiaan, hysteriaan, amnesiaan, unissakävelyyn jne⁴⁷. Possesio sinänsä esittää järkyttävän samankaltaisuuden kyseenalaisen MPD eli "Multiple Personality Disorder" kanssa: koehenkilö - käsitellään etupäässä vakavasti hyväksikäytettyjä lapsia - keksii uuden persoonallisuuden, jolla on oma, usein kovin vallitseva, logiikka⁴⁸.

Silti, jos ihmiset ovat pyytäneet kristittyjä suorittamaan eksorkismeja, jos he ovat uskoneet niiden tehokkuuteen, tämä johtui nimenomaan siitä, ettei uskottu, että niissä tapauksissa oli kyse mielisairauksista. Voi olla, että he olivat väärässä, mutta se ei vaikuta tähän mentaliteettien historiaan sekään. Lukiessaan tämän ajan kristillistä kirjallisuutta ei saa olla huomioimatta, että vaikka possession oireet olivat aivan kaikenlaisia, järkkövimmin näkyvistä tuskin havaittaviin, aihe pysyi aina samana ja parantuisi aina samalla tavalla. Esimerkiksi toisessa vähän myöhemmin,

⁴⁷ Kats. Mc Casland V. 1951:26-45.

⁴⁸ Kats. Robinson B.A. 1998.

ts. 200-luvulla, kirjoitetussa apokryfissa, *Andreaxsen Teokset*, joku pyytää apua Andreaxselta kertoen seuraavan tarinan:

“Returning from a journey, I heard the porter of my house crying out. They told me that he and his wife and son were tormented of a devil. I went upstairs and found other servants gnashing their teeth, running at me, and laughing madly. I went further up and found they had beaten my wife: she lay with her hair over her face unable to recognize me. Cure her, and I care nothing for the others”⁴⁹

Vaikuttaa kollektiivisen hysterian kohtaukselta. Mutta samassa tekstissä kerrotaan, millä tavalla Andreas tunnisti demonin ihmisessä, joka näytti aivan normaalilta, vaikka oli sokea:

”Walking with his disciples he met a blind man who said: 'Andrew, apostle of Christ, I know you can restore my sight, but I do not wish for that: only bid those with you to give me enough money to clothe and feed myself decently.' Andrew said: 'This is the devil's voice, who will not allow the man to recover his sight.' He touched his eyes and healed him. Then, as he had but a vile rough garment, Andrew said: 'Take the filthy garment off him and clothe him afresh.’”⁵⁰

Demoni on olevinaan vain sokea ihminen, mutta tämän ulkonäön takana on jotain muuta, epänormaalia. Samalla tavalla voitaisiin sanoa, että demoni on olevinaan epileptinen tai hysteerinen. Sen takana on jotain muuta, jolla ei ole mitään tekemistä ”normaalin” mielisairauden kanssa. Tämä on nimenomaan tyypillistä demonin vaikutukselle, että ulkopuoliset merkit osoittavat ympärillä oleville todistajille väärin suunnan tai väärin rekisterin. Se johtuu siitä syystä, että demonin läsnäolo piiloutuu oireiden taakse. Lyhyesti sanoen, possession ei tänä aikana käsitetty liittyvän erikoisesti mielisairauteen ja sen oireisiin. Kristillistä näkökulmasta, kuka vaan kreikkalaisroomalaisessa maailmassa voisi olla paholaisen vallassa, koska demoni oli piilossa aivan kaikkialla. Tämä asia tulee esiin toisesta saman tekstin kohdasta:

”After some days [Andrew] bade them prepare him a bath; and going there saw an old man with a devil, trembling exceedingly. As he wondered at him, another, a youth, came out of the bath and fell at his feet, saying: 'What have we to do with thee, Andrew? Hast thou come here to turn us out of our abodes?' Andrew said to the people: 'Fear not,' and drove out both the devils. Then, as he bathed, he told them: 'The enemy of mankind lies in wait everywhere, in baths and in rivers; therefore we ought always to invoke the Lord's name, that he may have power over us’”⁵¹.

Tässä ilmentyy kristillisen eksorkismin aidoin ja sisimmäisin tarkoitus. Niin kuin Kristuksen läsnäolo Evankeliumissa, pyhän ihmisen, o *kristoforos*, läsnäolo paljastaa

⁴⁹ C. 29.

⁵⁰ *Ibid.* c :2

⁵¹ C.27.

tämän olennon tai niiden olentojen läsnäolon, jotka olivat toistaiseksi piilossa. Esitellään Kristuksen opetuslapsille hulluja ihmisiä siksi, koska uskotaan heidän voimaansa karkottaa niitä, jotka salaa aiheuttavat tämän huonon onnen. Mutta sellaiset "irti kytketyt" ihmiset ovat vain jäävuoren huippu tai maanosan esiin tuotu paikka. Demoni on kaikkialla, jossa Kristus ei ole tunnettu, tunnustettu eikä kunnioitettu. Tämä tulee yhtäkkiä selväksi, kun pakanamaailmaa kohtaa Kristuksen pyhyys, joka asuu hänen opetuslapsissaan. Tällä tavalla, kristillinen eksorkismi pakanaeksorkismia vastaan, asettaa kyseenalaiseksi näin koko kreikkalaisroomalaisen sosiaalisen järjestyksen. Se koskee yhteiskunnan periaatteita, jotka ovat uskonnossa ja kulttuurissa. Olen alussa muistuttanut Delfoin niin sanotun "Pythonissan" merkittävästä roolista. Apostolien teoissa on kohta, joka tavallaan ennustaa tätä, joksi tulee kristillinen yleinen asenne Pythonin maailmaan suhteessa. Paavali on silloin Makedonian kaupungin Filipissa:

¹⁶ Ja tapahtui meidän mennessämme rukouspaikkaan, että meitä vastaan tuli eräs palvelijatar, jossa oli tietäjähengi ja joka tuotti paljon tuloja isännilleen ennustamisellaan. ¹⁷ Hän seurasi Paavalia ja meitä ja huusi sanoen: "Nämä miehet ovat korkeimman Jumalan palvelijoita, jotka julistavat teille pelastuksen tien". ¹⁸ Ja tätä hän teki monta päivää. Mutta se vaivasi Paavalia, ja hän kääntyi ja sanoi hengelle: "Jeesuksen Kristuksen nimessä minä käsken sinun lähteä hänestä". Ja se lähti sillä hetkellä. ¹⁹ Mutta kun hänen isäntänsä näkivät, että tulojen toivo oli heiltä kadonnut, ottivat he Paavalin ja Silaan kiinni ja vetivät heidät torille hallitusmiesten eteen" (AT, 16).

Alkuperäiskappaleessa on yksityiskohta, joka ei näy käännöksestä. Tytön tietäjähengestä kirjoitetaan, että se oli Pythonin henki ("paidiskhn tina ecousan pneuma puqwna upanthasai hmi h")⁵². Sitten tulee ilmi, että tämä kaikkein kunnioitetuin ja myös mitä kannattavin henki ei ole muuta kuin demoni, joka alkaa vuorostaan kunnioittaa Kristuksen opetuslasta ennen kuin se karkotetaan pois. Myöhemmät kristilliset teologit käsittelevät koko kreikkalaisroomalaista maailmaa ikään kuin Paavali kohtaa Pythonissan: tämä maailma ei ole tietoinen siitä, että voima, joka johtaa sitä, on demoninen, mutta kristinuskon ilmestymisen suora seuraus on paljastaa ja karkottaa se. Cyprianus Karthagolainen (200-258) kirjoittaa:

"They are impure and wandering spirits, who, after having been steeped in earthly vices, have departed from their celestial vigour by the contagion of earth, and do not cease, when ruined themselves, to seek the ruin of others (...) These spirits, therefore, are lurking under the statues and consecrated images: these inspire the breasts of their prophets with their afflatus, animate the fibres of the entrails, direct the flights of birds, rule the lots, give efficiency to oracles, are always mixing

⁵² Tästä arvoituskellisesta Pythonin hengestä, kats. Sorrensen 2002: 150, ja viite 187.

up falsehood with truth, for they are both deceived and they deceive; they disturb their life, they disquiet their slumbers; their spirits creeping also into their bodies, secretly terrify their minds, distort their limbs, break their health, excite diseases to force them to worship of themselves, so that when glutted with the steam of the altars and the piles of cattle, they may unloose what they had bound, and so appear to have effected a cure. The only remedy from them is when their own mischief ceases; nor have they any other desire than to call men away from God, and to turn them from the understanding of the true religion, to superstition with respect to themselves”⁵³

Ennen Cyprianusta, Tertullianus (160-240), suuri mutta Montanin lahkon ansiosta kyseenalainen kristinuskon apologeetta, huomasi, että pakanamaailmassa demonit ovat tulleet niin tärkeiksi, ettei ole jäljellä paljon tilaa perinteisille jumalille. Tarkemmin, jos demonit ovat niin voimakkaita kuin jumalat, miten jumalat vielä erottuisivat demoneista?

“Moreover, if sorcerers call forth ghosts, and even make what seem the souls of the dead to appear; if they put boys to death, in order to get a response from the oracle; if, with their juggling illusions, they make a pretence of doing various miracles; if they put dreams into people’s minds by the power of the angels and demons whose aid they have invited, by whose influence, too, goats and tables are made to divine,—how much more likely is this power of evil to be zealous in doing with all its might, of its own inclination, and for its own objects, what it does to serve the ends of others! Or if both angels and demons do just what your gods do, where in that case is the pre-eminence of deity, which we must surely think to be above all in might? Will it not then be more reasonable to hold that these spirits make themselves gods, giving as they do the very proofs which raise your gods to godhead, than that the gods are the equals of angels and demons?”⁵⁴

Ei ole jumalia, ei ole koskaan ollut – tämä oli kokonaan demonien valhe. Kannattaa vain kohdata ihminen, joka on puhuvinaan, niin kuin hän olisi Jumalien vaikutuksessa, ja tämä valhe paljastetaan:

“Let a person be brought before your tribunals, who is plainly under demoniacal possession. The wicked spirit, bidden to speak by a follower of Christ, will as readily make the truthful confession that he is a demon, as elsewhere he has falsely asserted that he is a god”.

Johtopäätös on helppo:

”So this divinity of yours is no divinity; for if it were, it would not be pretended to by demons, and it would not be denied by gods. But since on both sides there is a concurrent acknowledgment that they are not gods, gather from this that there is but a single race—I mean the race of demons, the real race in both cases. Let your search, then, now be after gods; for those whom you had imagined to be so you find to be spirits of evil”⁵⁵.

—

⁵³ Treatise On the Vanity of Idols, c 26-27.

⁵⁴ Apology, c.23.

⁵⁵ Kts. Origenes, Against Celsus, 5, c. 46: “For we do not consider Jupiter and Sabaoth to be the same, nor Jupiter to be at all divine, but that some demon, unfriendly to men and to the true God, rejoices under this title. And although the Egyptians were to hold Ammon before us under threat of death, we would rather die than address him as God, it being a name used in all probability in certain Egyptian incantations in which this demon is invoked”.

Mitä siis Sokrateen demonista? Miten olennosta, josta Sokrates, koko kreikkaroomalaisen viisauden maisteri, sanoo, että hän on sille olennolle viisautensa velkaa? Kristilliset teologit näyttivät hämmentyneiltä. Justinus, joka puolustaa muinaisien filosofien arvoa, kirjoittaa, että Sokrates kuoli juuri siksi, koska hän moitti pakanallisia demoneita. Silti Tertullianus kirjoittaa ankarasti, vaikka johdonmukaisemmin kuin Justinus:

”We affirm indeed the existence of certain spiritual essences. Nor is their name unfamiliar. The philosophers acknowledge there are demons; Socrates himself waiting on a demon’s will. Why not? Since it said an evil spirit attached itself especially to him even from his childhood-turning his mind no doubt from what was good »⁵⁶

Voidaan kysyä, oliko kreikkalaisroomalaisesta kulttuurista jäljellä kuin jumalat, ja filosofia tulkittiin pahojen demonien vaikutuksen tuloksina⁵⁷. Vaikka demonit olivat kauan sitten tuttuja, niin kuin Tertullianus kirjoittaa, ei kukaan ennen Kristuksen ilmestymistä tiesi, keitä ne olivat oikeastaan. Demonit eivät olleet vainajien sieluja, eivät olleet jumalien välittäjiä eivätkä asiamiehiä – ne ovat pahoja, Jumalaa vastaan suuntautuneita hengellisiä olentoja, joita pitää karkottaa pois. Näin tarina kristinuskon ja kreikkalaisroomalaisen maailman kohtaamisesta kolmen vuosisadan kuluessa näyttää olevan tarina valtavasta kulttuurisesta eksorkismista. Kristinuskon apologeetit paljastavat kreikkalaisroomalaisen sivistyksen, joka oli ja on sivistys ”par excellence”, alun perin jäänyt tutkimatonta mustaa maaosaa.

Juuri tästä syystä eksorkismia kehitetään tänä aikana tavallisena Kirkon elementtinä. 200-luvulla se tulee vähitellen kasteen rituaalin osaksi. Vaikka enemmistö ovat niin sanottuja ”normaaleja ihmisiä”, joilla ei ole mitään possession oireita, he tulevat kuitenkin tästä maailmasta, jossa Kristus ei ollut tunnettu, tästä maailmasta, joka oli Pahan Hengen vallassa. Hyppolitus Roomalaiselle kuuluvaksi sanotussa kirjassa ”Apostolinen Perinne”, joka heijastaa Rooman rituaalia 300-luvun alussa, selostetaan, että katekumeenit, jotka valmistautuvat kasteeseen, saavat eksorkismin joka päivä ennen kastetta, ja lopuksi itse piispa suorittaa eksorkismin heille (20.3)⁵⁸. Kun tulee ihmisiä, joilla ”on löydetty demoni sisällä”, heidät pannaan

⁵⁶ Justin, First Apology, c.5. Tertullian, Apologetic, c.22.

⁵⁷ Eusebius Caesariensis (260-341) väittää ettei ole muuta kuin demonia koko kreikka-roomalaisessa uskollissa perinteessä – tämä on oikeastaan superstitio maailma, kun taas Kristinuskko on ainoa todellinen *religio pietatis*, kats. Dales 2004:208-214.

⁵⁸ Kats. Barret-Lennard R.J. 1994: 233–274.

syrrään siihen asti, kunnes heidät vapautetaan (16.8). Niin sanotut "energumentit" saavat oman statuksen Kirkossa⁵⁹. 400-luvulta oleva kokoelma "Apostoliset Säännöt" (*Apostolicae Constitutiones* eli *Didache*) sisältää vapauttavia rukouksia, jotka diakonit ja piispat sanoivat heitä varten⁶⁰. Tänä aikana kehitetään myös eksorkistien virallinen status Kirkossa. Seurakunnissa tunnustetaan nämä, joilla on sellainen karismaattinen lahja, ja heidät vihitään eksorkisteiksi⁶¹. Mutta tämä virallinen vihkimys, joka liittyi alun perin diakonien velvollisuuksiin, ei ollut silloin vielä korvannut "vapaata eksorkismia", jota pyhät ihmiset, riippumatta heidän kirkollisesta statuksestaan, suorittivat aivan kaikkialla, missä tuli tarve ja kun heitä pyydettiin⁶².

Sanalla sanoen, kristillisen eksorkismin menestys kreikkalaisroomalaisessa maailmassa toi mukanaan näkymättömän vaikka syvän kulttuurisen vallankumouksen. Kun ihmiset halusivat vapauttaa demonit lopullisesti kristillisen eksorkismin mukaan, kristilliset edustajat vastasivat, että heidän oli pakko koskea tai valaista Kristuksen valolla tämän Pahan todellisia aiheita, jotka piiloutuivat syvälle kreikkaroomalaiseen kulttuuriin. Pyrittiin paljastamaan tämä musta maaosa, jotta rakennettaisiin uusi sivistys, uusi maailma, jonka perusteet vajoaisivat hyvään, terveelliseen Kristuksen pelastuksen maahan. Se jonkin verran onnistui, niin kuin tiedämme. 1900-luvun Wienissa tämä uusi kristillinen sivistys oli jo vanha, mutta

⁵⁹ On mahdollista, että gnostilliset opettajat, joiden mukaan itse maailma kuului Pahan sfääriin, ovat vaikuttaneet Kirkon perinteeseen tähän suhteessa (kts. Leeper E.A. 1990).

⁶⁰ Form of service on Sundays:

" VI. (...) after [the Catechumens] are gone out, let [the deacon] say: Ye energumens, afflicted with unclean spirits, pray, and let us all earnestly pray for them, that God, the lover of mankind, will ~~484~~by Christ rebuke the unclean and wicked spirits, and deliver His supplicants from the dominion of the adversary. May He that rebuked the legion of demons, and the devil, the prince of wickedness, even now rebuke these apostates from piety, and deliver His own workmanship from his power, and cleanse those creatures which He has made with great wisdom. Let us still pray earnestly for them. Save them, O God, and raise them up by Thy power. Bow down your heads, ye energumens, and receive the blessings. And let the bishop add this prayer, and say:—

For the Energumens.

VII. Thou, who hast bound the strong man, and spoiled all that was in his house, who hast given us power over serpents and scorpions to tread upon them, and upon all the power of the enemy (...)"

Apostolic Constitutions, VIII, sec.II.

⁶¹ Kts. Thraede K. 1950: 100-102. Eksorkistien liturginen rooli muistutaan jo *Apostolisessa Perinteessä*, mutta, niin kuin Sorrensen (2002:12) kirjoittaa: "(...) it does not refer to a clerical rank, as it does in Cornelius' Rome. It is, however, a clerical activity, performed during the baptismal ceremony by a bishop and a presbyter with the assistance of a deacon".

⁶² Kts. Brown P. 1971 : " Sorcery, demons and the rise of Christianity: from late Antiquity into the Middle Ages" in *Religion and Society in the Age of St Augustine*.

Freud keksi keisarillisesta kirjastosta pienen jäljen tästä kulttuurisesta näkymättömästä vallankumouksesta.

Emme varmaan koskaan saa tietoa, oliko Haizmann-paran kokemus Saatanan kanssa todellinen "possessio" vai voimakas homoseksuaalisen piilotajunnan projektio. Mutta voimme olla aika varmoja siitä asiasta, että Freudin kuvaus possessio-ilmiön lähtökohteesta ei sovi historialliselle todellisuudelle. Kristillisen eksorkismin menestys ei voi johtua tieteellisestä puutteesta, joka olisi koskenut mielisairauksien parantamista. Ensiksi tieteellistä puutetta ei ollut tällä alalla: kreikkaroomalainen lääkäritiede ei koskaan lakannut tutkimasta mielisairauksia puhtaan luonnollisesta näkökulmasta, vaikka Konstantinuksen suuren ajan jälkeen. Toiseksi, kristillinen eksorkismi ei selittänyt mitään mielisairauksista: eksorkismi liittyi juuri sellaisiin ihmisiin, joiden ei uskottu kärsivän luonnollisesta mielisairaudesta vaan demonien vaikutuksesta. Tämä edellyttää, että käsitys luonnollisesta mielisairaudesta ei nostanut silloin erikoisia ongelmia. Yleensä, niin kuin olen sanonut, eksorkismin toiminnan kehittäminen oli aivan riippumaton lääkäritieteestä – siihen oli muita syitä. Vihdoin, jollei ole tähän asti tullut riittävän selvästi esiin, mistä johtuu kristillisen eksorkismin menestys, ehkä paras esimerkki on psykoanalyysin menestys 1900-avulla. Uusi tapa käsitellä ihmisten ongelmia ilmestyy, ja useissa tapauksissa vaikuttaa siltä, että se toimii, tai pikemminkin että se toimii paremmin kuin vanhat tavat. Kauan ennen sitä, kuin Freud kuvaili naisten seksuaalisuutta "mustana maaosana", kristinusko paljasti toisen mustan maaosan, joka liittyi kreikkaroomalaiseen sivistykseen. Voimme verrata kristillisen eksorkismin ilmestymistä kreikkalaisroomalaisessa maailmassa valtavana kulttuurisena psykoanalyysinä. Olisi kuitenkin väärin järjestää kilpailu kristillisen version psykoanalyysistä ja Freudin version eksorkismista välillä. Freudin keksintö minusta ei sulje pois kristinuskon alkuperäistä keksintöä. On luonnollinen piilotajunta ja on myös tietyissä tapauksissa yliluonnollinen piilotodellisuus. Joka tapauksessa, jos haluamme vähän auttaa ihmisiä ympärillämme, meidän täytyy lakkaamatta oppia erottamaan nämä toisistaan.

Lähteet

Barrett-Lenard R.J.S 1994: Christian Healing after the New Testament. Univ. Press of America, Boston.

Bonner C. 1943: The Technique of Exorcism. □The Harvard Theological Review 36 (1).

Brenk. F. E. 1986: . "In the Light of the Moon: Demonology in the Early Imperial Period"— H. Temporini –W.Haase (toim.), Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, II.16, s. 2068-2145. Gruyter, Berlin/New York.

Brown P. 1972: Religion and Society in the Age of Saint Augustine, Faber and Faber, London.

- 1971: "The Rise and Function of the Holy Man in Late Antiquity". □Journal of Roman Studies 81 s. 80-101.

Busch P. 2006: Magie in der neutestamentlicher Zeit. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

The Chaldean Oracles 1989. Edit. and transl. Majercik R. Brill, Leuven.

Chantraine P. 1977: Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Klincksieck, Paris.

Conybeare F. C. 1897: Christian Demonology.— The Jewish Quarterly Review 9 (3) s.444-470.

D'Irsay S., 1930: Christian Medicine and Science in the Third Century. □The Journal of Religion, 10 (4). s. 515-544

Dodds E.R 1951: The Greeks and the Irrational. Univ. California Press, Berkeley.

□1965: Pagan and Christian in an Age of Anxiety. Cambridge Press.

Drabkin I. E. 1955: Remarks on Ancient Psychopathology.— Isis 46 (3) s. 223-234

Encyclopedia Judaica 1997: CD-Rom ed.version 01. Ketter Publ.House, Israel.

Ferguson E. 1984: Demonology of the Early Christian World. Symposium series 12 s. 69-81. Toronto.

Gill C. 1985: Ancient Psychotherapy.— Journal of the History of Ideas 46 (3). s.307-325.

The Greek Magical Papyri in Translation 1986—, Meyer M.W (toim.), Betz H.D transl., Chicago Univ. Press.

Kollmann B. 1996: Jesus und die Christen als Wundertäter. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

Leeper E.A. 1990: From Alexandria to Rome: The Valentinian Connection to the Incorporation of Exorcism as a Prebaptismal Rite-. □Vigiliae Christianae 44 s.6-24.-

Liddel G – R. Scott 1996: A Greek-English Lexicon. Oxford.

Mc Casland V 1951:By the Finger of God, Demon Possession and Exorcism in Early Christianity in the light of modern views of mental illness. Mac Millan, New-York, 1951.

Martin D.B. 2004: Inventing Superstition. Harvard University Press, Massachusetts.

Pharr C. 1932: The Interdiction of Magic in Roman Law.□Transactions and Proceedings of the American Philological Association 63 s. 269-295.

Plutarkhos 1928: Moralia, vol. 2, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Robinson B.A. 1998: Multiple Personality Disorder (MPD), All sides to debate, <http://w3.csmu.edu.tw>, Internet.

Sorensen E. 2002: Possession and Exorcism in the New Testament and Early Christianity. Mohr Siebeck, Tübingen.

Thraede K. 1950: "Exorzismus"—T. Kuser et al. (toim.), Reallexikon für Antike und Christentum. Hermann, Stuttgart.